

Normy w komunikowaniu retorycznym

Norms in rhetorical communication

12 (4) 2025

ISSUE EDITORS: AGNIESZKA KAMPKA, MARTA KOBYLKA

AGNIESZKA KAMPKA

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-9732-6482>

agnieszka_kampka@sggw.edu.pl

MARTA KOBYLKA

UNIwersytet Rzeszowski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-0355-790X>

mkobylska@ur.edu.pl

Normy w komunikowaniu retorycznym – wprowadzenie

Norms in rhetorical communication – foreword

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).

The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2025.4.21>

AGNIESZKA KAMPKA

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-9732-6482>

agnieszka_kampka@sggw.edu.pl

MARTA KOBYLSKA

UNIwersytet Rzeszowski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-0355-790X>

mkobylska@ur.edu.pl

Normy w komunikowaniu retorycznym – wprowadzenie

Normy, definiowane za *Słownikiem języka polskiego*, to ustalone, obowiązujące zasady, reguły, przepisy, wzorce, kanony oraz wprowadzone i zgodne z nimi działania. To również ilość, długość, granica, która jest wymagana lub obowiązująca w jakimś zakresie. Przez normy określane jako retoryczne rozumiane są zarówno zasady, jak i granice oczekiwane w procesie komunikacji w celu wpływania na postawy i działania określonych osób i grup. Ponieważ komunikowanie ciągle się zmienia, wraz z nim zmieniają się normy i związane z nimi wzorce myślenia i zachowania. Wielokulturowy charakter świata, w którym obecnie żyjemy, sprawia, że uczestnicy tego procesu, pochodząc z odmiennych środowisk, nie znają się nawzajem i nie mogą bazować na wcześniejszej wspólnej wiedzy i założeniach. Muszą zatem w toku komunikacji jednocześnie uzgadniać jej wymogi i ograniczenia. W rezultacie, wspólnie tworzone konwencje komunikacji retorycznej ciągle ewoluują. Granice w komunikowaniu nierzadko są przesuwane, ulegają zatarciu lub są całkowicie eliminowane. Stare bywają wzmacniane. Niezmiennie wznoszone są nowe. Proces ten znajduje swoje odzwierciedlenie w zmieniających się postawach i zachowaniach komunikacyjnych.

Znaczenie i przemiany norm retorycznych możemy obserwować, odwołując się do sytuacji retorycznej. W odniesieniu do każdego jej elementu – mówcy, odbiorcy, tekstu, wymogów i ograniczeń – można wskazać reguły, które wpływają na poszczególne elementy i ich wzajemne relacje. Począwszy od tego, co może być dzisiaj przedmiotem perswazyjnej wypowiedzi, co uzyskuje status „nie cierpiącej zwłoki” sprawy wymagającej naszej retorycznej odpowiedzi. Z jednej strony obserwujemy dziś obniżanie rangi retorycznej wypowiedzi dotyczących ważnych publicznych kwestii (gdy przywódcy państw wymieniają się oświadczeniami na platformie X), z drugiej strony – w trywialnych kwestiach (np. w materiałach

reklamowych) wykorzystywany jest niezwykle bogaty repertuar środków retorycznych. Obserwujemy też przekraczanie granic tabu.

Jeśli chodzi o mówcę, wciąż w wielu sytuacjach obowiązują ściśle reguły, kto ma prawo zabierać głos publicznie, ale jednocześnie ostatnie lata to nieustanne domaganie się prawa głosu i retorycznej obecności w przestrzeni publicznej różnych grup – od kobiet, przez młodzież, po mniejszości. Wraz z nowymi aktorami publicznymi pojawiają się nowe formy dopuszczalnej ekspresji. Haka w nowozelandzkim parlamencie, rap czy tiktok jako wypowiedź o charakterze politycznym – rodzą pytania o nowe normy retoryczne.

Zmieniają się okoliczności rozgrywania się sytuacji retorycznej, komunikacja online zaciera granice miejsca (np. przestrzeń prywatna, przestrzeń publiczna) i czasu (czy *kairos* to moment wygłoszenia czy ponownego odtworzenia mowy na YouTube?), a co za tym idzie – zawiesza obowiązujące wcześniej reguły stosowności.

Zmieniają się także wymogi stawiane publiczności, co powinna wiedzieć i jak się powinna zachować. Audytorium opisywane przez Arystotelesa łączy zdolność do przeżywania i wyrażania emocji społecznych, twierdzi Thomas Farrell (1993). Normy retoryczne w danej kulturze pozwalają rozpoznać, z jakimi emocjami mamy do czynienia, ale także jak je wyrażać i jak ich używać w procesie perswazji. Rekonstruując sprawczość audytorium opisywaną przez Arystotelesa, Farrell używa takich sformułowań jak obywatelska przyjaźń, język zaangażowanej społeczności, słownik wartości. Wszystkie te określenia odnoszą się do podstawowego założenia o istnieniu wspólnoty interesów, wartości i języka. Retoryka jako system wiedzy i praktyki dawała członkom audytorium i mówcom narzędzia, dzięki którym mogli zajmować stanowiska, wyrażać opinie i wspólnie podejmować decyzje. Czy warunki komunikacji w mediach społecznościowych pozwalają na przywołanie takich interakcji?

Historycznie to retoryka była jednym ze źródeł norm, jako wiedza i zasady poprawnego tworzenia różnych typów tekstów w różnych kontekstach. Badanie retoryki związane jest z analizą tego, jak wypowiedzi są faktycznie tworzone, ale jednocześnie retoryka traktowana bywa jako przepis na właściwą ich konstrukcję. Przyjrzyjmy się zatem, w jaki sposób w polskiej literaturze przedmiotu pojawiają się odwołania do normotwórczej roli retoryki.

Polscy badacze najczęściej odwołują się do starożytnych tekstów *Gorgiasza* Platona w przekładzie Władysława Witwickiego (1958) i Pawła Siwka (1986), *Retoryki* Arystotelesa w tłumaczeniach Władysława Madydy (1953) i Henryka Podbielskiego (2004), *O inwencji retorycznej* Cyserona w przekładzie Karoliny Ekes (2013), *Pism filozoficznych* (1871) i *Rozmów o mówcy* (1870) Cyserona w tłumaczeniu Erazma Rykaczewskiego, *O mówcy* Cyserona w przekładzie Bartosza Awianowicza (2010), *Kształcenia mówcy* Kwintyliana w tłumaczeniach

Wacława Miodońskiego (1951), Mieczysława Brożka (2005) i Stanisława Śnieżewskiego (2012), oraz *Sztuki retorycznej* Hermogenesa w przekładzie Henryka Podbielskiego (2012). Do ważnych tłumaczeń należy również zaliczyć *Logikę prawniczą* (1984) i *Nową retorykę* (2004) Chaima Perelmana w przekładzie Tomasza Pajora, *Imperium retoryki* Chaima Perelmana w tłumaczeniu Mieczysława Chomicza (2002) oraz *Wprowadzenie do retoryki Greków i Rzymian* Richarda Volkmana w przekładzie Lecha Bobiatyńskiego (2018).

Współczesne rozumienie retoryki jako sztuki i teorii wygłaszania mów zawdzięczamy publikacjom, które porządkują terminologię, historię i teorię retoryki. Do fundamentalnych prac zaliczamy *Sztukę retoryki* Mirosława Korolki (1990), *Retorykę opisową* Jerzego Ziomka (1990) i publikacje Jakuba Z. Lichańskiego *Retoryka: od średniowiecza do baroku* (1992), *Retoryka: od renesansu do współczesności* (2000).

Wpływ na formowanie współczesnej retoryki, jej zasad i praktyki, mają publikacje o charakterze podręcznikowym wykorzystywane w dydaktyce. Kultury mowy uczy podręcznik *Podstawy retoryki klasycznej* Czesława Jaroszyńskiego i Piotra Jaroszyńskiego (1998). Na pytania, jak wykorzystać wiedzę teoretyczną i historyczną, odpowiada książka Jakuba Z. Lichańskiego *Retoryka: historia, teoria, praktyka* (2007). Sposoby przygotowania tekstu według metody retorycznej omawia podręcznik *Ćwiczenia z retoryki* autorstwa Marii Bałowskiej, Agnieszki Budzyńskiej-Dacy i Marii Załęskiej (2010). Problem analizy argumentów i kształcenia krytycznego myślenia porusza praca *Sztuka argumentacji. Ćwiczenia w badaniu argumentów* Krzysztofa Szymanka, Krzysztofa A. Wieczorka i Andrzeja S. Wójcika (2021).

Zawężając charakter publikacji, których celem jest przekazywanie wiedzy na temat norm komunikowania i rozwijania praktycznych umiejętności mówienia, można wyróżnić podręczniki dedykowane poszczególnym obszarom. Narzędzia retoryczne i ich zastosowanie w dziennikarstwie i medioznawstwie wyjaśniają *Nowa retoryka dziennikarska* Walerego Pisarka (2002), *Retoryka i jej zastosowania* Moniki Worsowicz i Barbary Bogolebskiej (2016) oraz *Retoryka dla studentów historii, politologii i dziennikarstwa* Krzysztofa Obremskiego (2012). Język nauczania kościelnego i kazań omawiają *Podręcznik retoryki homiletycznej* Mirosława Korolki (2005), *Środki perswazji w kazaniu* Doroty Zdunkiewicz-Jedynak (1996), *Siedem grzechów głównych polskiego kaznodziejstwa* Bożeny Matuszczyk (2011), oraz *Język Kościoła w Polsce pod koniec drugiego tysiąclecia* Wiesława Przyczyny i Gerarda Siwka (1999). Retorykę przygotowującą do pracy w zawodach prawniczych badają *Retoryka i erystyka dla prawników* Mirosława Korolki (2001), *Prawnik a sztuka negocjacji i retoryki* Jolanty Jabłońskiej-Boncy i Kamila Zeidlera (2003) oraz *Retoryka negocjacji* Agnieszki Budzyńskiej-Dacy i Ewy Modrzejewskiej (2018). Umiejętności publicznego przemawiania i skutecznego

mówienia uczą prace *Prowadzeni słowami. Retoryka motywacji w komunikacji publicznej* Jacka Wasilewskiego i Adama Skibińskiego (2008) oraz *Retoryka podręczna, czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić* (2005) i *Retoryka codzienna. Poradnik nie tylko językowy* (2024) autorstwa Michała Rusinka i Anety Załazińskiej.

Praktycznym refleksjom dotyczącym nauczania retoryki poświęcone są również *Dydaktyka retoryki* pod redakcją Barbary Sobczak i Haliny Zgółkowej (2011) oraz dwa numery *Res Rhetorica* „Retoryka edukacji i innowacji (cz. I)” pod redakcją Agnieszki Budzyńskiej-Dacy i Ewy Modrzejewskiej (2024) i „Retoryka edukacji i innowacji (cz. II)” pod redakcją Anny M. Kiełbiewskiej i Marii Załęskiej (2025), wydane jako efekt Ogólnopolskiego Kongresu Retorycznego „Retoryka – Edukacja – Innowacja,” który odbył się w Warszawie w 2024 roku. Zagadnienia retoryczne pojawiają się również w *Mówię więc jestem. Podręczniku języka polskiego dla licealistów* Haliny i Tadeusza Zgółków (2001) oraz w *Języku polskim. Wśród znaków kultury. Retoryce* Elżbiety Wierzbickiej-Piotrowskiej i Haliny Karaś (2002).

Problematyką norm zajmują się również prace poświęcone debatom. *Deбата publiczna. Zmiany społecznych norm komunikacji* Agnieszki Kampki (2014), *Retoryka debaty. Polskie wielkie debaty przedwyborcze 1995-2010* Agnieszki Budzyńskiej-Dacy (2015) i *20 lat polskich telewizyjnych debat przedwyborczych* pod redakcją Agnieszki Budzyńskiej-Dacy (2016) to porównawcze studia definicji i struktur debat, wnikliwe analizy ich typów i funkcji, szczegółowe opisy reguł i zasad debat oraz przestrzeni i granic, w ramach których są prowadzone.

Zagadnienia dotyczące jakości współczesnego komunikowania, obowiązujących norm i reguły, łamanie zasad i przekraczania granic podejmują również prace mierzące się z pytaniami o ponowoczesny status retoryki. O istocie retoryki jako nauce piszą Mirosław Korolko w *Sztuce retoryki* (1990), Jerzy Ziomek w *Retoryce opisowej* (1990) i Walery Pisarek w artykule „Retoryka dziś w Polsce” (1999). Refleksje nad rozumieniem ponowoczesnej retoryki są również tematem prac Michała Rusinka – *Między retoryką a retorycznością* (2003) oraz „Powrót, zwrot i różnica w myśleniu o retoryce” (2001) i Mirosława Ryszkiewicza „Retoryka (klasyczna) vs retoryczność (ponowoczesna). Analiza retoryczna polemiki naukowej. Przypadek Jakuba Z. Lichańskiego i Michała Rusinka” (2019).

Szeroko dyskutowany jest temat wartości i powiązań retoryki z różnymi dziedzinami i dyscyplinami. Przykładem są książki zbiorowe *Powinowactwa retoryki* pod redakcją Barbary Sobczak (2017) oraz *Retoryka* pod redakcją Marii Barłowskiej, Agnieszki Budzyńskiej-Dacy i Piotra Wilczka (2008). Szczególne zainteresowanie budzą związki retoryki z językoznawstwem wyrażone w pracach Tadeusza Zgółki „Poprawność językowa w oczach retoryki” (2017) i Marii Załęskiej „Retoryka a językoznawstwo”

(2008) oraz „Retoryka i lingwistyka: formy powiązań w badaniach interdyscyplinarnych” (2021). O relacjach między retoryką a literaturoznawstwem z kolei piszą Jerzy Ziomek w artykule „O współczesności retoryki” (1986) oraz Beata Mytych-Forajter w „Retoryka a literaturoznawstwo” (2008).

Zagadnienia związane z normami retorycznymi są również obecne w studiach nad tekstem i tekstualnością, czego dobrym przykładem są *Tekstologia* Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2009) oraz „Problem gatunków mowy. Problem tekstu w lingwistyce, filologii i innych naukach humanistycznych” Michaiła Bachtina (1986). Ujęcie statyczne, które rozumie tekst jako całość zamkniętą, o początku i końcu, powstałą i rozwijaną według określonych reguł, prezentuje Maria Renata Mayenowa w tomach *O spójności tekstu* (1971), *Tekst i język: problemy semantyczne* (1974), *Semiotyka i struktura tekstu* (1973). Kontynuację tego rozumienia można znaleźć w pracach Teresy Dobrzyńskiej „Tekst” (2001) oraz *Tekst i zdanie* we współautorstwie z Elżbietą Janus (1983). Przeciwnie spojrzenie – dynamiczne, które traktuje tekst jako proces – omawia Anna Duszak w pracy *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa* (1998).

Zmiany w sposobach komunikacji nie zmieniły centralnego miejsca retoryki w przestrzeni publicznej. Działamy jako obywatele poprzez retorykę, nasza aktywność polityczna ma zawsze wymiar perswazyjny, niezależnie czy manifestujemy swoje przekonania, czy przekonujemy kogoś do głosowania na określonego kandydata. Dlatego problematyka norm retorycznych od lat pojawia się w pracach dotyczących języka polityki, zwłaszcza w kontekście obserwowanych zmian politycznych (w latach 80. i 90.) lub społecznych, technologicznych i kulturowych. W książce Farrella (1993) dotyczącej norm i kultury retorycznej kluczowe jest założenie, że retoryka może być współodpowiedzialna za wysokiej jakości życie obywatelskie (Hariman 1994). Przywoływane przez Farrella koncepcje – od Arystotelesa po Burke’a, Habermasa, Arendt, MacIntyre’a czy Perelmana łączy namysł nad racjonalnością w sferze publicznej i pluralizmem dyskursywnym – uznanie tych dwóch zjawisk to właściwie normy retoryczne. W polskim kontekście mogły one zaistnieć dopiero po roku 1989.

Dlatego refleksja nad normami retorycznymi w pracach polskich uczonych niezmiennie powiązana była z doświadczeniem komunistycznej nowomowy i propagandy PRL. W literaturze dużo uwagi poświęcano próbie dookreślenia, czym jest perswazja i jakie są jej etyczne i normatywne granice (Krzyżanowski, Nowak 2004). Doświadczenia propagandy komunistycznej skutkowały zauważalną ostrożnością badaczy i częstym skłanianiem się do utożsamiania perswazji z manipulacją (Galasinski 1992, Barańczak 1975). Autorzy sugerowali, że wywieranie wpływu na opinie i sposób widzenia świata przez odbiorcę, odbywa się przy wykorzystaniu środków językowych maskujących prawdziwe intencje i cele

nadawcy. Nie brakowało głosów, że choć istnieje podobieństwo działań językowych, to kluczowa jest intencja nadawcy i świadomość odbiorcy: perswazja to dążenie do celu, w sytuacji gdy odbiorca wie, że jest nakłaniany, przekonywany, manipulacja zaś to dążenie do celu za wszelką cenę, działanie niejawne, nieuczciwe wobec odbiorcy (Warchała 2004, 41).

Bardzo silny był jednak wpływ definicji zaproponowanej przez Stanisława Barańczaka (1975), który jako perswazyjne wyróżnił mechanizmy: emocjonalizacji odbioru, wspólnoty świata i wspólnoty języka, symplifikacji rozkładu wartości oraz odbioru bezalternatywnego. Michał Głowiński (1991), przedstawiając podstawowe cechy nowomowy PRL: jednowartościowość, rytualność, magiczność i arbitralność, uznał je za uniwersalne mechanizmy i po latach rozpoznawał w języku tzw. IV RP.

W przypadku nowomowy mamy do czynienia z zasadą ograniczania wolności wyboru. To, co rozpoczyna się na poziomie językowym (np. że opisując dane zjawisko, można używać tylko określonych sformułowań), przekłada się następnie na sposób postrzegania świata, a w efekcie na podejmowane działania. Głowiński, pisząc o tym, jak nowomowa dewastuje język, odnosił się do podstawowych norm, takich jak mówienie prawdy i odzwierciedlanie rzeczywistości.

Pisarek (2003) podkreślał celowość działań perswazyjnych, oddziaływanie na odbiorcę musi być zamierzone. Przypominał też o trzech podejściach – traktowaniu perswazji jako pojęcia neutralnego aksjologicznie, pozytywnego przeciwieństwa manipulacji lub utożsamiania jej z manipulacją (por. Warchała 2004). Pisarek zdecydowanie skłaniał się do rozpatrywania indywidualnych sytuacji retorycznych, ponieważ wiele czynników decyduje o tym, jak można w danym przypadku oceniać działania perswazyjne pod kątem etycznym.

Po 1989 roku powstały liczne prace z zakresu języka, komunikacji, mediów czy polityki, w których pojawiały się zagadnienia związane z normami retorycznymi. Badacze obserwowali transformację społeczno-polityczną, notowali nowe zjawiska medialne i kulturowe. Pośrednio opisywali proces negocjowania dotychczasowych i ustalania nowych norm komunikacji publicznej. Pluralizm w życiu politycznym przyniósł także zróżnicowanie norm komunikacyjnych, a ważną rolę w tworzeniu nowych zasad publicznych debat odegrały media (Kamińska-Szmaj 2001).

Znaczącą zmianą, na jaką wskazywali badacze, była pozycja odbiorców. Z jednej strony zauważalna stawała się potrzeba rozwijania kompetencji, pozwalających im odbierać zróżnicowane przekazy polityczne w pluralistycznym demokratycznym państwie (Fras 2005, 64; Kamińska-Szmaj 2001, 73; Marody 2003). Z drugiej zaś strony odbiorca stał się tym, o kogo trzeba zabiegać, komu nadawca chciał się przypodobać, aby móc pozyskać jego uwagę i przekonać go do czegoś (Bralczyk 2003; Fras 2005, 75).

Profesjonalizacja zawodu polityka zdaniem Janiny Fras (2005) w wymiarze komunikacyjnym przejawiała się także w opanowaniu zasad skutecznej komunikacji, „umiejętności wykorzystania uniwersalnych mechanizmów języka oraz czerpania z zasobów gotowych i sprawdzonych, np. klisz językowych i scenariuszy skutecznych zachowań komunikacyjnych” (Fras 2005, 76). Dodatkową funkcję normotwórczą pełnią analizy wypowiedzi politycznych, związane zwłaszcza z kampaniami wyborczymi. Ustalenia badaczy na temat skuteczności wybranych form działania retorycznego wykorzystywane są przez polityków (lub ich sztaby).

Wielu badaczy zwracało uwagę na elitarność debaty publicznej (Fras 2005, 92-93), wskazując, jak dużej wiedzy i zaangażowania wymaga śledzenie dyskusji dotyczących na przykład polityki finansowej. Zatem rozważania na temat norm retorycznych umieszczać należy w szerszym kontekście przemian społeczno-politycznych. Prace językoznawców czy politologów śledzących polską transformację często opisywały zmieniającą się rzeczywistość i uwarunkowania nowych form wypowiedzi, pośrednio opisując kontekst funkcjonowania norm retorycznych, ich negocjowania i przekształcania w nowej politycznej i medialnej rzeczywistości.

Można też zaryzykować stwierdzenie, że częściej pisano o łamaniu norm niż ich tworzeniu. Przykładem mogą być prace krytykujące agresję w sferze publicznej, analizy językowego deprecjonowania, nienawiści czy etykietowania (Marody 2003), czy celowej wulgarności i kolokwialności (Kamińska-Szmaj 2001, 111). Potępienie takich zachowań ma swoje źródło w milcząco zakładanej normie wzajemnego szacunku i niewykluczania.

Pojawiały się także pytania o to, kto określa reguły publicznej retoryki oraz ubolewania, że „standardy zachowań językowych w debacie publicznej wyznaczane są, zwłaszcza w okresach kampanii politycznych głównie przez populistów i demagogów.” (Fras 2005, 97). Zwracano też uwagę na brak tradycji debaty, w której zachowywane są reguły a uczestnicy traktują się nawzajem uczciwie i z szacunkiem, okres PRL nie pozwalał na wykształcenie wzorów aktywności retorycznej obywateli opartej na swobodzie wypowiedzi i równych prawach. Problem z określeniem norm lub ich przestrzeganiem wynikał także z bierności obywateli czy wręcz niechęci do zaangażowania społecznego, braku otwartej dyskusji na temat transformacji, wizji państwa czy istotnych problemów społecznych. W takiej dyskusji możliwe byłoby przedstawienie różnych stanowisk i wypracowanie akceptowanego przez wszystkich zestawu reguł.

Jedną z milcząco zakładanych norm w odniesieniu do retoryki publicznej wydaje się być przekonanie, że w debacie publicznej niezbędne są racjonalne argumenty, natomiast wykorzystywanie emocji tę racjonalność wyklucza. Ta nieufność wobec emocji w jakiejś mierze zdaje się wynikać z emocjonalizacji przekazu propagandowego, w którym kluczowe było odwołanie się do wartościowania

(Galasiński 1992, 23). Inną normą wyłaniającą się z krytyki stanu języka polityki jest założenie, że komunikacja powinna wprost oddawać to, co nadawca chce przekazać – powinna być jasna i precyzyjna, nawet jeśli bezpośredniość sformułowań narażałaby na nieprzyjemności. Jedną z zasad jest bowiem branie odpowiedzialności za to, co się przekazuje.

Praktyka – według tradycji sięgającej Arystotelesa, to spójny model aktywności z określonymi standardami doskonałości. Ktoś, kto chce osiągnąć mistrzostwo w danej dziedzinie, musi starać się osiągnąć wymagany poziom umiejętności, ale także wierności wartościom i postawom związanym z danym typem aktywności. To klasyczne rozumienie praktyki podkreśla spójność przemyślanego działania – przypomina Farrell (1999, 79), zauważając jednocześnie, że obecnie praktykowanie czegoś (w tym retoryki) oznacza raczej subiektywny praktyczny wybór, jakiego można dokonać w danych warunkach. W konsekwencji zmienia się zatem także charakter norm, które mogłyby stanowić punkt odniesienia.

W kontekście różnych sytuacji retorycznych, pytamy o charakter norm, sposób ich realizacji i cel. Rosnące zróżnicowanie uczestników sytuacji retorycznych, odmienne wzorce kulturowe, wymogi związane z technologią komunikacji – wszystko to sprawia, że często każda sytuacja wymaga negocjowania nowych norm pozwalających na skuteczną komunikację i perswazję. Istotny wydaje się aspekt świadomości uczestników w zakresie obowiązujących zasad, rozumienia korzyści z ich przestrzegania, jak i konsekwencji ich celowego naginania i łamania. Badania wskazują na dużą dynamikę zmienności reguł, w szczególności w obszarach mediów i polityki. Czy współcześnie jeszcze jakieś normy są obecne i są przestrzegane? W jaki sposób uczestnicy procesu komunikacji podchodzą do norm retorycznych w swoich codziennych interakcjach?

W badaniach retorycznych ważne miejsce zajmuje kontekstualność i sytuacyjność wypowiedzi. Naturalne jest zatem zainteresowanie relacją między normami społecznymi czy kulturowymi a normami retorycznymi. Normy retoryczne są związane z przyjmowanym modelem komunikacji. Zachodzące dziś zmiany, jak choćby udział nieludzkich aktorów w komunikacji (AI, chatboty, algorytmy) lub nowe gatunki wypowiedzi pojawiające się w mediach społecznościowych stawiają pytania o nowe modele komunikacji i nowe normy. Jakie są zatem zasady i strategie tworzenia dobrych wypowiedzi? Czy normy dotychczas obowiązujące w komunikacji nadal mają rację bytu? Czy są rozpoznawane i respektowane przez uczestników komunikacji? Czy są one zmieniane, łączone lub zastępowane przez nowe normy?

Na niektóre z tych pytań odpowiadają autorzy studiów zebranych w niniejszym numerze. Artur Mamcarz-Plisiecki (*Problem normatywizmu retoryki i jej miejsca w systemie nauk*) zastanawia się nad rozumieniem normatywizmu antycznej

retoryki w kontekście współczesnych badań nad językiem i komunikacją. Agnieszka Kampka (*Normy retoryczne na pograniczu kultur – kampania wyborcza w mediach społecznościowych*) stawia pytania o to, jakie normy są wybierane lub tworzone w nowych sytuacjach komunikacyjnych, czego przykładem jest retoryka wyborcza w mediach społecznościowych. Pozostając w kręgu debat politycznych, Ewa Rosiak-Zięba (*Argument tu quoque i zarzut hipokryzji na przykładzie debat prezydenckich w Polsce w 2015 i 2020 roku*) bada tytułowy problem, łącząc perspektywy komunikacji politycznej, logiki nieformalnej i filozofii. Urszula Topczewska (*Normatywne skutki milczenia w interakcjach językowych*) pokazuje zaś, w jaki sposób milczenie może być związane z tworzeniem, przestrzeganiem lub łamaniem norm komunikacyjnych. Anna Teler, Piotr Studnicki i Aleksandra Urzędowska (*Narracje medialne dotyczące wykorzystania seksualnego. Analiza retoryczna wypowiedzi środowiska medialnego w mediach społecznościowych na przykładzie skandalu Kącki-Rogaska*) badają stosowanie norm dotyczących sposobów mówienia na temat przemocy seksualnej. Dorota Kokowicz i Jacek Grębowiec (*Komunikowanie o śmierci i pochówku psów przez polską branżę zoologiczną i dogparentingową jako przykład negocjowania i ustalania norm retorycznych – analiza treści artykułów poradnikowych*) podejmują natomiast próbę opisu procesu kształtowania norm dotyczących nowych sposobów mówienia o zwierzętach towarzyszących człowiekowi. Dwa ostatnie artykuły w dziale tematycznym dotyczą etosu. Anna M. Kielbiewska w artykule zatytułowanym *Politicians' privacy management in social media as a tool for shaping ethos*, zastanawia się nad sposobami retorycznego wykorzystywania prywatności w komunikacji osób publicznych, a Agnieszka Budzyńska-Daca (*Ethos – between vir bonus and VIA. Virtue ethics in contemporary rhetorical education*) opisuje projekt dydaktyczny potwierdzający możliwość wykorzystania współczesnych narzędzi psychologicznych jako środków wspomagających kształcenie etosu.

Dział Varia pokazuje bogactwo tematów i różnorodność podejść metodologicznych, które łączy jednak perspektywa retoryczna. W swoim literackim studium Adam Regiewicz zastanawia się nad retorycznym potencjałem odgłosów (*Odgłos – gest retoryczny*). Michał Węsierski (*Przeźroczystość znaków a użycie wyrażen językowych w debacie publicznej*) odwołując się do funkcjonalnej analizy języka naturalnego, opisuje wybrane zjawiska obserwowane dziś w sferze publicznej. Bernadetta Ciesek-Ślizowska i Wioletta Wilczek w artykule „*Banderowcy*” i „*turystyka medyczna*” – o retoryce pogardy i wykluczenia wobec Ukraińców w kampanii prezydenckiej 2025 na wybranych przykładach przedstawiają analizę wypowiedzi Grzegorza Brauna i Sławomira Mentzena. Martin Hinton (*Towards an ethos of machines: LLMs as rhetors*) podejmuje ważne pytania o etos nieludzkich uczestników komunikacji. Anna Bendrat i Constantina Georgiadi (*Rhetorical*

disenchantment and the theatre of the American Dream) przedstawiają analizę przemiany idei amerykańskiego snu. Joanna Patyka (*Retoryczna polemika z ustalonymi kulturowo granicami kobiecości w instrukcjach dla nowicjatu zakonu karmelitanek bosych*) dowodzi, w jaki sposób świadomie wybierane środki retoryczne wykorzystywane są jako narzędzia w sporze o zakres kobiecej podmiotowości. Ove Bergersen i Heidi Olsen-Hagen (*With the kindergarten teacher in explorative processes*) prezentują wyniki projektu na temat rozwijania umiejętności retorycznych w przedszkolu. Agata Skała analizuje popis retorycznej wirtuozerii Władysława St. Reymonta (*Strategie amplifikacyjne narracji w Venus Władysława St. Reymonta*). Beata Gaj w artykule *Meksykańska literatura prekolumbijska a konotacje genologiczno-retoryczne Europy*, pokazuje podobieństwa retorycznych rytuałów w kulturze antycznej Grecji i prekolumbijskiego Meksyku.

Zapraszamy też do lektury sprawozdań z kilku ważnych dla badaczy retoryki spotkań: XX konferencji Polskiego Towarzystwa Retorycznego „Retoryka i kultura” (pisze o niej Marta Klimczak-Uzdowska), 12th International Conference on Multimodality (relacjonuje ją Maciej Grzenkowicz) oraz Argumentation in the Digital Society: The Fifth European Conference on Argumentation (przedstawiona przez Jakuba Prusia).

Numer tradycyjnie zamykają recenzje: Erin Daina McClellan omawia książkę *Scientists, Politics, and the Rhetoric of Public Controversy* pod redakcją Pameli Pietrucci i Leah Ceccarelli. Andrzej Łęcki prezentuje pracę Marcina Deutschmanna pt. *Cyfrowa sfera publiczna. Strategie retoryczne w internetowych komentarzach politycznych*, Ewa Modrzejewska zaś przedstawia dwie prace poświęcone wizualizacji danych: *Data Visualization for People of All Ages* Nancy Organ oraz *Building Science Graphics: An Illustrated Guide to Communicating Science Through Diagrams and Visualizations* Jena Christiansena.

Bibliografia

- Arystoteles.** [2004]. *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*. Tłum. Henryk Podbielski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bachtin, Michail.** 1986. „Problem gatunków mowy. Problem tekstu w lingwistyce, filologii i innych naukach humanistycznych”. W *Estetyka twórczości słownej*, tłum. Danuta Ullicka, 403-438. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Barańczak, Stanisław.** 1975. „Słowo – perswazja – kultura masowa”, *Twórczość* 7: 44-59.
- Barłowska, Maria, Agnieszka Budzyńska-Daca, i Maria Załęska,** red. 2010. *Ćwiczenia z retoryki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barłowska, Maria, Agnieszka Budzyńska-Daca, i Piotr Wilczek,** red. 2008. *Retoryka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński, Jerzy, i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska.** 2009. *Tekstologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Bralczyk, Jerzy.** 2003. *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Budzyńska-Daca, Agnieszka, i Ewa Modrzejewska.** 2018. *Retoryka negocjacji. Scenariusze*. Warszawa: Poltext.
- Budzyńska-Daca, Agnieszka,** red. 2016. *20 lat polskich telewizyjnych debat przedwyborczych*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Budzyńska-Daca, Agnieszka.** 2015. *Retoryka debaty. Polskie wielkie debaty przedwyborcze 1995-2010*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cicero, Marcus Tullius.** [1870]. *Rozmowa o mówcy*. Tłum. Erazm Rykaczewski. Poznań: Biblioteka Kórnicka.
- Cicero, Marcus Tullius.** [1871]. *Pisma Filozoficzne*. Tłum. Erazm Rykaczewski. Poznań: Biblioteka Kórnicka.
- Cicero, Marcus Tullius.** [2013]. *O inwencji retorycznej*. Tłum. Karolina Ekes. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Cicero, Marcus Tullius.** [2010]. *O mówcy*. Tłum. Bartosz Awianowicz. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Dobrzyńska, Teresa, i Elżbieta Janus,** red. 1983. *Tekst i zdanie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dobrzyńska, Teresa.** 2001. „Tekst”. W *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, 293-314. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Duszak, Anna.** 1998. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Farrell, Thomas B.** 1993. *Norms of Rhetorical Culture*. New Haven: Yale University Press.
- Fras, Janina.** 2005. *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Galasinski, Dariusz.** 1992. *Chwalenie się jako perswazyjny akt mowy*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Głowiński, Michał.** 1991. *Nowomowa po polsku*. Warszawa: Wydawnictwo PEN.
- Hariman, Robert.** „Norms of Rhetorical Theory”. *Quarterly Journal of Speech* 80 (3): 329-332.
- Hermogenes.** [2012]. *Sztuka retoryczna*. Tłum. Henryk Podbielski. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Jabłońska-Bonca, Jolanta, i Kamil Zeidler.** 2003. *Prawnik a sztuka retoryki i negocjacji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Jaroszyński, Czesław, i Piotr Jaroszyński.** 1998. *Podstawy retoryki klasycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek.
- Kamińska-Szmaj, Irena.** 2001. *Słowa na wolności*. Wrocław: Wydawnictwo Europa.
- Kampka, Agnieszka.** 2014. *Debata publiczna. Zmiany społecznych norm komunikacji*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Korolko, Mirosław.** 1990. *Sztuka retoryki: Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Korolko, Mirosław.** 2001. *Retoryka i erystyka dla prawników*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Korolko, Mirosław.** 2005. *Podręcznik retoryki homiletycznej*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Krzyżanowski, Piotr, i Paweł Nowak,** red. 2004. *Manipulacja w języku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lichański, Jakub Z.** 1992. *Retoryka: od średniowiecza do baroku: teoria i praktyka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Lichański, Jakub Z.** 2000. *Retoryka: od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Lichański, Jakub Z.** 2007. *Retoryka: historia, teoria, praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Marody, Mirosława.** 2003. „Socjologiczne zaplecze języka perswazji publicznej”. W red. Katarzyna Mosiołek-Kłosińska, Tadeusz Zgółka, *Język perswazji publicznej*, 18-27. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Matuszczyk, Bożena.** 2011. *Siedem grzechów głównych polskiego kaznodziejstwa*. Kraków: Wydawnictwo eSPe.
- Mayenowa, Maria Renata**, red. 1971. *O spójności tekstu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mayenowa, Maria Renata**, red. 1973. *Semiotyka i struktura tekstu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mayenowa, Maria Renata**, red. 1974. *Tekst i język: problemy semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mytych-Forajter, Beata.** 2008. „Retoryka a literaturoznawstwo”. W *Retoryka*, red. Maria Barłowska, Agnieszka Budzyńska-Daca, Piotr Wilczek, 192-206. Warszawa: PWN.
- Obremski, Krzysztof.** 2012. *Retoryka dla studentów historii, politologii i dziennikarstwa*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Perelman, Chaim, i Lucie Olbrechts-Tyteca.** 2004. *Nowa retoryka. Traktat o argumentacji*. Tłum. Tomasz Pajor. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Perelman, Chaim.** 1984. *Logika prawnicza. Nowa retoryka*. Tłum. Tomasz Pajor. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Perelman, Chaim.** 2002. *Imperium retoryki*. Tłum. Mieczysław Chomicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Pisarek, Walery.** 1999. „Retoryka dziś w Polsce.” *Zeszyty Prasoznawcze* 3-4: 112-117.
- Pisarek, Walery.** 2002. *Nowa retoryka dziennikarska*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Pisarek, Walery.** 2003. *O mediach i języku*. Kraków: Universitas.
- Platon.** [1958]. *Gorgiasz*. Tłum. Władysław Witwicki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Platon.** [1986]. *Gorgiasz*. Tłum. Paweł Siwek. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Przyczyna, Wiesław, i Gerard Siwek.** 1999. „Język Kościoła w Polsce pod koniec drugiego tysiąclecia”. *Ateneum Kapłańskie* 3: 335-354.
- PWN. „Norma”. *Słownik języka polskiego PWN*. Dostęp 8.09.2025. <https://sjp.pwn.pl/sjp/norma;2490846.html>.
- Quintilianus, Marcus Fabius.** [1951]. *Kształcenie mówcy: Wybór*. Tłum. Wacław Miodoński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Quintilianus, Marcus Fabius.** [2001]. *Kształcenie mówcy: Wybór*. Tłum. Mieczysław Brożek. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Quintilianus, Marcus Fabius.** [2002]. *Kształcenie mówcy: Wybór*. Tłum. Stanisław Śnieżewski. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Rusinek, Michał, i Aneta Załazińska.** 2005. *Retoryka podręczna, czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić*. Kraków: Znak.
- Rusinek, Michał, i Aneta Załazińska.** 2024. *Retoryka codzienna. Poradnik nie tylko językowy*. Kraków: Znak.
- Rusinek, Michał.** 2001. „Powrót, zwrot i różnica w myśleniu o retoryce”. *Teksty Drugie* 2: 168-189.
- Rusinek, Michał.** 2003. *Między retoryką a retorycznością*. Kraków: Universitas.
- Ryszkiewicz, Mirosław.** 2019. „Retoryka (klasyczna) vs retoryczność (ponowoczesna). Analiza

- retoryczna polemiki naukowej. Przypadek Jakuba Z. Lichańskiego i Michała Rusinka”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica* 7: 38-54
- Sobczak, Barbara**, red. 2017. *Powinowactwa retoryki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Sobczak, Barbara**, i **Halina Zgółkowa**, red. 2011. *Dydaktyka retoryki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Szymanek Krzysztof, Krzysztof A. Wieczorek**, i **Andrzej S. Wójcik**. 2021. *Sztuka argumentacji. Ćwiczenia w badaniu argumentów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Trzy stylistyki greckie: Arystoteles, Demetriusz, Dionizjusz*. 1953. Tłum. Władysław Madyda. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Volkman, Richard**. [2018]. *Wprowadzenie do retoryki Greków i Rzymian*. Tłum. Lech Bobiatyński. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Warchał, Jacek**. 2004. „Horyzonty manipulacji: perswazja, manipulacja, interpretacja”. W *Manipulacja w języku*, red. Piotr Krzyżanowski, Paweł Nowak, 41-60. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wasilewski, Jacek**, i **Adam Skibiński**. 2008. *Prowadzeni słowami. Retoryka motywacji w komunikacji publicznej*. Wydawnictwo: DIFIN.
- Wierzbicka-Piotrowska, Elżbieta**, i **Halina Karaś**. 2002. *Język polski. Wśród znaków kultury. Retoryka*. Kielce: Mac Edukacja S.A.
- Worsowicz, Monika**, i **Barbara Bogolebska**. 2016. *Retoryka i jej zastosowania*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Załęska, Maria**. 2008. „Retoryka a językoznawstwo.” W *Retoryka*, red. Maria Barłowska, Agnieszka Budzyńska-Daca, Piotr Wilczek, 173-191. Warszawa: PWN.
- Załęska, Maria**. 2021. „Retoryka i lingwistyka: formy powiązań w badaniach interdyscyplinarnych”. *Res Rhetorica* 8 (3): 125-139.
- Zdunkiewicz-Jedynak, Dorota**. 1996. *Językowe środki perswazji w kazaniu*. Kraków: Poligrafia Salezjańska.
- Zgółka, Halina**, i **Tadeusz Zgółka**. 2001. *Mówię więc jestem. Podręcznik języka polskiego dla licealistów*. Kraków: Od Nowa.
- Zgółka, Tadeusz**. 2017. „Poprawność językowa w oczach retoryki”. W *Powinowactwa retoryki*, red. Barbara Sobczak, 69-81. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ziomek, Jerzy**. 1986. „O współczesności retoryki”. W *Teoretycznoliterackie tematy i problemy*, red. Janusz Sławiński. Wrocław: Ossolineum.
- Ziomek, Jerzy**. 1990. *Retoryka opisowa*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.